

РЕГУЛЯТОРНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Висвітлено питання розвитку зернопродуктового підкомплексу України за ринкових умов господарювання, розглянуто чинники державного впливу на аграрний сектор економіки, заходи щодо підвищення ефективності діяльності товаровиробників. Обґрунтовано взаємозв'язок державного регулювання ринку зерна та ринкових методів продажу.

Постановка проблеми

Зерновиробництво має не тільки важливе соціально-економічне значення, а й політичне для розвитку національної економіки та забезпечення продовольчої безпеки держави. Зерно завжди належало до конкурентоспроможних продуктів на світовому ринку. Однією з характерних особливостей зерновиробництва є те, що один і той же продукт може використовуватись за різним призначенням. Тому, дослідження сучасних тенденцій та визначення перспектив розвитку зернопродуктового підкомплексу в ринкових умовах господарювання набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Питанням розвитку й функціонування зернопродуктового підкомплексу присвячена увага багатьох вчених: І.І. Лукінова, О.О. Сторожука, В.І. Бойка, С.С. Бакая, М.Г. Лобаса, П.Т. Саблука, І.І. Червена, М.Я. Полоцького, О.К. Слюсаренка, О.Г. Шпикуляка, Ю.П. Воскобойніка, Р.П. Саблука, О.В. Овсянікова, В.Л. Перегуди та інших.

У процесі становлення ринкових відносин особливо важливим є розвиток пріоритетних галузей економіки. Нарощування виробництва зерна відноситься

до стратегічних цілей і пріоритетних завдань. Відповідно до цього важливим завданням є опрацювання питань розвитку зернопродуктового підкомплексу на ринкових засадах, визначення взаємозв'язку державного регулювання ринку зерна та ринкових методів продажу.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є процес розвитку, регулювання, особливості формування й ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу України в ринкових умовах господарювання.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ та процесів, нормативно-правові акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Для вирішення поставлених в роботі завдань використовувались такі методи: абстрактно-логічний, монографічний, порівняння.

Результати дослідження

Проблема розробки стратегічних орієнтирів структурної перебудови аграрної економіки України має велике значення з огляду на перспективи формування ринкової моделі. Аналіз співвідношення між різними його сферами свідчить про серйозні диспропорції, які порушують закономірний баланс відтворювального процесу. Сутність таких диспропорцій полягає у тому, що в Україні склалася структура АПК з великою питомою вагою безпосередньо сільськогосподарського виробництва, слабозвинutoю сферою переробки і високомонополізованою сферою, що постачає засоби виробництва сільському господарству.

Перспективи структурної трансформації зернопродуктового підкомплексу вимагають різкого посилення ролі галузей, пов'язаних з переробкою і реалізацією продукції, тобто орієнтацію на кінцевий економічний результат за умов ринкових відносин. Що ж до пропорцій безпосередньо між різними галузями сільськогосподарського виробництва, то у плані перспектив і орієнтирів структурних змін у сільському господарстві України прогнози, розроблені вітчизняними вченими Інституту економічного прогнозування НАНУ, свідчать про збереження в цілому обсягів виробництва традиційних видів продукції [1].

У науковій літературі відбувається дискусія щодо визначення теоретико-методологічних положень вирішення проблеми регулювання ринку сільськогосподарської продукції з позицій ролі та конкретних управлінських функцій з боку держави. Проблемними, як вважається, видаються питання співвідношення в державній політиці регулювання протекціоністських та традиційно ліберальних, за якими вплив держави зводиться до мінімального, заходів і методів впливу на ціни. Часто пропонується синтез таких заходів, які, однак, за своєю сутністю є альтернативними.

Так, на думку І.І. Лукінова, проблема ціни є вирішальним чинником

економічного регулювання [2]. Тому, ціни разом з податковими, бюджетними і кредитними важелями є найбільш могутніми економічними каталізаторами ринкового і державного регулювання підприємницьких і бюджетних доходів, а звідси і фондів споживання та нагромадження, можливостей інвестиційної та інноваційної активності.

Слід погодитися з точкою зору О. Чечеля про те, що головна мета державного регулювання цін в аграрному секторі полягає в досягненні такого рівня прибутковості виробництва на селі, який був би прийнятним з позиції як споживача, так і кожного сільськогосподарського товаровиробника [3].

Завдання державного регулювання ціноутворення полягає в тому, щоб не допустити високого рівня цінової інфляції та забезпечити необхідну прибутковість виробникам сільськогосподарської продукції. Воно виступає як система заходів, запроваджуваних урядом і спрямованих на збереження або зміну існуючих рівнів цін як окремих товарів, так і загального рівня цін для усунення економічних та соціальних суперечностей. Під регулюванням цін слід розуміти не будь-який вплив на ціни, який може бути результатом дії державних органів, а лише цілеспрямований, осмислений вплив на ціни, їх рівень, систему, динаміку та пропорції [4].

Ціноутворення може бути предметом політики держави лише в межах допустимих коливань, які не суперечать об'єктивним законам розвитку ринкової економіки. Воно не зможе вивести економіку з кризового стану, якщо його застосовувати відірвано від інших умов зрівноваженого розвитку виробництва, тим більше з викривленням природи ціноутворення. Неконтрольоване відпускання цін погіршує і без того кризовий стан економіки.

Цінова політика повинна сприяти беззбитковому виробництву сільськогосподарської продукції з відповідним рівнем продуктивності і має спрямовуватися: 1) на першому етапі (в умовах обмежених фінансових можливостей держави) – на забезпечення як мінімум простого відтворення виробництва продукції в основних галузях сільського господарства за допомогою запровадження цін підтримки (заставних цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію; 2) на другому етапі – на стабілізацію і створення економічних передумов розширеного відтворення продукції в обсягах внутрішніх та експортних потреб на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення та (за необхідності) застосування еквівалентних цін; 3) на третьому етапі – на здійсненні поступового переходу від прямого регулювання через механізм еквівалентних цін до розширення попиту на продовольчі товари шляхом підтримки малозабезпечених верств населення.

Цінове стимулювання товаровиробників – найважливіша функція цін. Це зумовлено тим, що вони визначають фінансові можливості розширеного відтворення, є головним критерієм ефективності виробництва. Україні потрібно

запозичувати досвід розвинутих країн Західної Європи, які постійно провадять політику підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників. Цим самим вони гарантують продовольчу безпеку і вирішують питання соціального захисту населення.

Механізм реформування цін від регульованих до вільних в аграрному секторі економіки потребує державного втручання для забезпечення еквівалентності обміну продукцією сільського господарства з іншими галузями, оскільки дана продукція має соціальну значущість, її безперервний збут значною мірою залежить від платоспроможності населення. Сучасна цінова політика в аграрному секторі як одна з невід'ємних функцій державного управління формуванням ринкових відносин повинна ґрунтуватися на вільному ціноутворенні з елементами державного регулювання. Державне регулювання цін здійснюється на основі економічних та адміністративних методів, зокрема економічне – через податкову, фінансову, кредитну, митну і бюджетну політику. При економічному регулюванні ціна динамічно реагує на зміни попиту і пропозиції або інші елементи цінового механізму, змінюючи свій рівень. Крім того, адміністративні та економічні методи контролю мають відмінності у масштабах і швидкості їх впливу на ціни. При встановленні ціни адміністративним шляхом зміна їх рівня відбувається негайно, тоді як при економічному необхідно певний час для того, щоб ціна відреагувала на зміну цінового механізму. Хоча за своїми масштабами впливу економічні методи, як правило, перевершують адміністративні.

Наразі однією з найважливіших форм економічного регулювання в Україні залишається бюджетна підтримка цін на сільськогосподарську продукцію у формі різноманітних субсидій. Бюджетними дотаціями держава регулює обсяги виробництва і реалізації, впливаючи, з одного боку, на прибутки сільськогосподарських виробників через ціни, а з іншого – на витрати через пільгові кредити і податки.

Серед макроекономічних чинників, що суттєво впливають на аграрне ціноутворення, слід назвати рівень банківського відсотка. Одним із економічних регуляторів в галузі цін є діючий останнім часом механізм компенсації ставки по кредитах банку.

Дійсний вплив таких форм регулювання можна оцінювати за їх реальним впливом на фінансові результати функціонування сільськогосподарських підприємств. На думку С.О. Передерієвої, тенденція збільшення впливу економічного регулювання на ціни сільськогосподарської продукції через певний час супроводжується позитивним ефектом на діяльності і сільськогосподарських виробників, позначаючись на фінансових результатах [5].

Перші кроки у становленні системи державного регулювання аграрного ринку з позицій ринкових економічних умов його функціонування було зроблено ще в січні 1995 р. з прийняттям Указу Президента України «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» [6]. Причиною його прийняття тоді

послужило стрімке наростання у 1991–1994 рр. диспаритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію на фоні поглиблення загальної кризи у сільському господарстві. Досвід вітчизняного аграрного сектора свідчить, що ці заходи мали значний позитивний вплив: ціни на сільськогосподарську продукцію майже подвоїлися, наростання диспаритету цін між сільськогосподарською і промисловою продукцією практично припинилося або стало незначним.

Держава може регулювати рівень ринкової ціни на зерно за наявності резервного фонду, розмір якого на першочерговому етапі розвитку зернового ринку визначається, головним чином, ступенем стійкості ведення зернової галузі. При підвищенні ринкової ціни над ціною підтримки (контрольною ціною) держава пропонує частину зерна із резервного фонду, збільшуючи пропозицію.

Знижуючи таким чином ринкову ціну, вона залишає виробників зерна без отримання ними надприбутку і захищає інтереси споживачів. У випадку, якщо ринкова ціна є нижчою, ніж контрольна, то держава здійснює оптові закупки зерна в резервний фонд, зменшуючи пропозицію і, підвищуючи ринкову ціну, захищає інтереси виробників зерна. Такий механізм регулювання ринкової ціни дозволяє підтримати збалансованість зернового ринку і гарантувати дохідність виробництва зерна.

Як засвідчили результати аналізу продажу сільськогосподарської продукції за останні два роки, чи не найважливішою проблемою забезпечення прибутковості галузі є поширення позабіржових, а частіше всього тінювих схем продажу. В теоретико-методологічному плані регулювання біржової діяльності з боку держави слід розглядати як регуляторний механізм, що забезпечує дотримання інтересів учасників, гарантуючи безпеку від можливих видів ризику. Дана проблема активно досліджується в сучасній економічній теорії; при цьому більшість вчених розглядає проблему створення сучасного цивілізованого аграрного ринку саме з позицій створення ефективного прозорого біржового ринку; при цьому біржа є універсальною основою інфраструктури сучасного аграрного ринку.

Своєчасними є заходи держави щодо розвитку інфраструктури ринку і, насамперед, створення системи посередництва між товаровиробником і товарною біржею, а саме: сприяння формуванню на всіх рівнях заготівельно-збутових кооперативів, торгових домів, інших формувань, які спроможні виконувати функції формування великих оптових партій продукції та представлення інтересів реформованих товаровиробників у сфері оптової торгівлі, при цьому питома вага обсягів реалізації продукції через заготівельно-збутові кооперативи в перспективі має зрости до 50-60% від загальних обсягів торгівлі. Це дасть можливість сформувати прозорі канали збуту сільськогосподарської продукції і ринку матеріально-технічних ресурсів, запровадити моніторинг цін та кон'юнктури аграрного ринку [7].

Важливе значення для компетентного державного регулювання зернового ринку, формування політики підтримки доходів виробників і захисту інтересів споживачів зерна має наявність інформації про ринкові ціни і витрати виробництва, що складає основу для правильного вибору й прийняття господарських рішень суб'єктами зернового ринку.

Формування державного замовлення пропонується проводити через: закупки зерна у державні ресурси в обсягах, які задовольняють мінімальні потреби у продовольчому зерні, насінні і комбікормах; проведення інтервенційних закупок зерна у рамках державної програми для регулювання зернового ринку, стимулювання розвитку виробництва пріоритетних видів зерна і зернопродуктів.

З метою розвитку зернопродуктового підкомплексу за ринковою моделлю вважаємо доцільним створення в кожній з областей України – виробників зерна – Асоціації експортерів. Економічний ефект від створення Асоціації експортерів зерна необхідно обчислювати відповідно до розробленого алгоритму:

- визначення доходу торгових посередників і зернотрейдерів у фактичному ланцюзі реалізації 1 т зерна на експорт;
- розрахунок вартості послуг Асоціації експортерів зерна за реалізацію продукції.

Асоціація експортерів зерна має на меті сприяти просуванню продукції на експорт, виконуючи при цьому функції торгових посередників і трейдерів. Таким чином, за рахунок перерозподілу прибутків посередників та трейдерів і виключення деяких функцій збутового ланцюга збільшуються доходи товаровиробників.

Розрахунок цінових елементів для сільськогосподарських товаровиробників після продажу зерна на зовнішньому ринку через Асоціацію експортерів зерна відбуватиметься наступним чином:

- розрахунок зниження ціни продукції, що підвищує її конкурентоспроможність і стимулює попит;
- розрахунок передбачуваної відпускної ціни сільськогосподарських товаровиробників, збільшеної за рахунок перерозподілу прибутку та зниження витрат на реалізацію продукції.

Додатковий прибуток від реалізації зерна через Асоціацію для сільськогосподарських товаровиробників можна спрямувати на вирішення низки економічних і соціальних питань на селі.

На нашу думку, доцільно встановити принципово нові форми і методи ринкових взаємовідносин між товаровиробниками і покупцями, створити інфраструктуру, яка б забезпечила ефективну взаємодію попиту і пропозиції зерна, зернопродуктів, використати переважно фінансово-економічні важелі при розробці адміністративно-правових методів координації й управління процесами.

Однією з основних форм державного регулювання зернового ринку мають стати цільові державні і регіональні програми, які спрямовані на стратегічні пріоритети,

економічний захист прав та інтересів учасників, що дозволить здійснити цілеспрямовану зернову політику і забезпечити продовольчу безпеку країни.

Державне регулювання міжрегіональних продовольчих зв'язків слід будувати на програмно-цільовій основі, включаючи безконтрольне і нерациональне використання спрямованих ресурсів та враховуючи інтереси держави та інших учасників програми.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Процес ефективного функціонування будь-якої економічної системи залежить від багатьох чинників, але основними є такі: вибір оптимальної моделі господарювання; визначення головних рушійних сил, які стимулюють рух у певному напрямку; відпрацювання механізму реалізації даного вибору. Всі ці питання вирішуються при формуванні економічної політики держави.

Завданнями державного регулювання агропромислового комплексу є: підтримка стійкої економічної ситуації у сільському господарстві; стабілізація ринкової кон'юнктури і коливань дохідності в галузі; забезпечення продовольчої безпеки; захист внутрішнього ринку; забезпечення участі вітчизняних товаровиробників у міжнародному поділі праці.

У сучасних умовах державне регулювання має органічно доповнювати процеси ринкової самоорганізації, перебувати із ними у динамічній рівновазі, як дві складові єдиного економічного механізму.

Подальше становлення ринкових відносин потребує ефективного розвитку зернопродуктового підкомплексу, виробництва конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, що можливо лише при умові використання інноваційних підходів до регуляторної політики, застосування нових форм та методів виробництва. Тому, подальші дослідження проблематики зернопродуктового підкомплексу мають визначатись аспектами інноваційного розвитку.

Література

1. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / [за ред. *В.М. Гейця*]. – К.: ІЕ НАНУ, 2000. – 139 с.
2. *Лукінов І.І.* Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України / *І.І. Лукінов, П.Т. Саблук* // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 18–19.
3. *Чечель О.М.* Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки / *О.М. Чечель* // Економіка АПК, 2000. – № 5 – С. 73–75.
4. *Дмитренко Г.* Принципи формування управлінських рішень і структур / *Г. Дмитренко* // Державне управління перехідних суспільств в умовах глобалізації. Матеріали засідання міжнародного круглого столу (Форум інтелектуальної співпраці). – К.: Українські пропілеї, 2007. – С. 27–29.
5. *Передерієва С.О.* Принципи державного регулювання ціноутворення на

сільськогосподарську продукцію у ринковій економіці / *С.О. Передерієва* // Економіка АПК, 2002. – № 2. – С. 9–13.

6. Указ Президента України «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» від 18.01.95 [Електронний ресурс] [http:// www.gada.gov.ua](http://www.gada.gov.ua).

7. Товарні біржі в Україні: аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку / [за ред. *П.Т. Саблука, О.М. Шпичака*]. – К.: Віпол, 1997. – 425 с.